KÜNHÜ'L-AHBÂR (GELİBOLULU ÂLÎ)

dünya tarihi

Âlî, Gelibolulu Mustafa (d.948/1541-ö.1008/1600)

Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından yazılan genel tarih kitabı. Gelibolulu Mustafa Âlî, çeşitli alanlarda pek çok eser vermiş olmakla birlikte onun çalışmaları değerlendirildiğinde tarihçiliğinin ön plana çıktığı görülür. Bu alandaki en önemli eseri de *Künhü'l-Ahbâr'dır.* Tarihlerin özeti anlamına gelen ve 1592-1598 yılları arasında yazılmış bir dünya tarihi olan *Künhü'l-Ahbâr*, Osmanlı tarih yazıcılığında önemli bir merhaledir. II. Bayezid döneminde, daha çok menkıbe ve rivayetin süslediği tarih anlayışından vazgeçilmiş, özellikle İdris-i Bitlisî ile artık beylikten imparatorluğa doğru yol alan devletin ihtişamını ifade edecek tarihler yazılmaya başlanmıştır. Bu anlamdaki ilk Türkçe örnek Kemâlpaşazâde'nin (1468-1534) kaleme aldığı *Tevârih-i Âl-i Osman*'dır. Sözü edilen bu tarih, muhtevası yanında Türk nesir tarihi açısından da dikkatle üzerinde durulması gereken bir çalışmadır.

Kemalpaşazâde'den sonra Hoca Sadeddin Efendi ile sürdürülen bu geleneğin takipçilerinden biri olan Gelibolulu Mustafa Âlî, aynı zamanda Osmanlı tarihçiliğinin bir başka boyutunun kilit ismidir: İslam tarihçiliğinde esere bir dünya tarihi ile başlayan örneklerin Türkçe yazılmış en eski umumî tarihi *Künhü'l-Ahbâr*'dır.

Künhü'l-Ahbâr, rükn adı verilen dört ana bölümden oluşmaktadır. I. rükn, müellifin deyimi ile başlı başına bir eser hüviyeti taşıyan bir mukaddime ile onu izleyen esas bölümden meydana gelmiştir. Mukaddimenin tevhit, münacat ve naat bölümlerine Arapça olarak başlanmış, Osmanlı Türkçesi ile devam edilmiştir. Eserin yazılış sebebi, ismi, tarihi, yöntemi, bölümleri, kaynakları hakkında bilgi verilen sebeb-i teliften sonra tarih ilminin önemi, eski hükümdarların tarihçilere verdiği değer, bunun tersi örneklerinin doğurduğu olumsuz sonuçlar bu bölümde anlatılmıştır. Daha sonra Anadolu halkının detaylı konumu ifade edilir. Asıl bölümde ise âlem yaratılmadan önceki durum; nûr-ı Muhammedî, melekler, şeytan, dünya ve içindekiler, cennet, cehennem, güneş, ay, gece-gündüz, yedi iklim; denizler ve yaratıklar, göller; nehirler; dağlar; geçmiş milletlerin hayatları, Hz. Âdem ve diğer peygamberler; insanlığın farklı evreleri ayrıntılı bir surette kaleme alınmıştır.

Künhü'l-Ahbâr'ın II. rüknünde Hz. Muhammed, dört halife, sahabe-i kirâm, aşere-i mübeşşere, mezhep imamları, muhaddislerin ileri gelenleri, Cemel Vak'ası'nda şehit olanlar, on iki imam, Acem (İran) padişahları ve Yunan batlamyusları; III. rüknünde Tolunoğulları, Fâtimîler, Çerkezler, Emevi ve Abbasi halifeleri, Hüseyin Baykara, Erdebil, Buhara, Semerkand, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Zülkadiroğulları, Hindistan, Çapur, Mazenderan, Türkmen ve Şirvan devletleri, Sâmânîler, Âl-i Büveyh, Horasan ve Kirman Selçukluları, Anadolu Selçukluları, Atabegler, Harezmşahlar, İlhânîler, Cengiz Han, Emir Timur, Danişmendliler, Konya Selçukluları anlatılır. *Künhü'l-Ahbâr*'ın asıl önemli bölümü olan IV. rüknde ise başlangıçtan itibaren Osmanlı Devleti ve hükümdarları hakkında III. Mehmed'in Eğri seferine kadar (1596) bilgi verilir. Bu rüknde ayrıca devlet adamları, âlim ve şairlere ait uzun biyografiler, Osmanlılar'ın aslı, etnolojileri ve idarecilerinin durumuyla ilgili müstakil kısımlar da bulunmaktadır.

Bu kadar çok farklı konuyu ele alan ve en hacimli tarih kitaplarından biri olan *Künhü'l-Ahbâr*, çok değişik kaynaklardan yararlanılarak yazılmıştır. Âlî, bunların sayısını etkileşen örneklerle birlikte altı yüz olarak vermektedir. Sözünü ettiği kaynakların bir kısmının bugün elde olmadığı düşünülürse eser, önemli bir birikimi günümüze aktaran dikkate değer bir örnektir. IV. rüknde Âlî, yazılı kaynakların yanı sıra divan kâtipliği, defterdarlık, sancak beyliği gibi devlet görevlerindeyken eriştiği malumattan; yaptığı işler sırasında tanıştığı sadrazam, vezir, vali, lala, beylerbeyi, defterdar, nişancı gibi görevlilerden duyduğu bilgilerden ve resmi belgelerden yararlanır. Bazen olayın içerisinde bulunan şahıslardan bizzat aldığı bilgileri paylaşır, bazen de tanık olduğu hadiseleri anlatır. Bu rüknü yazarken o, önceki tarihçiler gibi farklı rivayetleri sıralayıp yorumu okuyucuya bırakmamış, kendisi bunların bir değerlendirmesini yaparak en doğru olanı eserine derc etmiştir. Bu bakımdan IV. rüknün önemli bir kısmını ilk elden bilgiler oluşturmaktadır. Bu kaynakların ötesinde isim zikretmeden de pek çok eser *Künhü'l-Ahbâr*'ın kaynakları arasındadır. Mesela şair tezkireleri bu anlamda zikredilebilir. Ayrıca

kendisine ait başka eserlerden de sık sık faydalanmış, bunlardan bazılarının bölümleri *Künhü'l-Ahbâr*'da âdeta aynen iktibas edilmiştir

Künhü'l-Ahbâr edebî açıdan da oldukça değerli bir eserdir. Âlî, I. Rükn'de bu eseri yazarken kullanacağı dil politikasını da uzun uzun izah eder. Âlî, yaşadığı dönemde artık kuralları oturmuş Osmanlı Türkçesi'nin dil anlayışıyla bu eserini kaleme almıştır. Aslında daha edebî bir dil kullanabilecek konumda iken eserinin geniş kitleler tarafından okunması için orta yol bir üslubu tercih ettiğini söyler ve bunu *zeban-ı vuku'* tamlamasıyla ifade eder. Fakat bu anlatımı basit olarak algılamamak gerekir. Mesela seciler, iç kafiyeler, şiirde kullanılan farklı sanatların yer yer mensur kısımda da tasarrufu, onun pek çok üslup özelliğini bir arada ve laf kalabalığına düşmeden kullanabildiğinin göstergesidir. Bu anlamda dilinde sunilik yoktur. Açık ve canlı bir ifade, mukaddime hariç, *Künhü'l-Ahbâr*'ın en belirgin üslup özelliğidir. Eserde zengin sayılabilecek manzum örnekler de ona aynı zamanda edebî bir eser karakteri kazandırmaktadır.

Künhü'l-Ahbâr Osmanlı siyasi tarihçiliğinde işgal ettiği önemli mevki yanında kültürel meselelere, özellikle de biyografiye gösterdiği ilgi sayesinde kültür tarihçileri açısından da önemli bir eserdir. Âlî'ye gelinceye kadar hem İslami gelenekte, hem de bu geleneğin bir bölümünü teşkil eden Türk tarih ve edebiyatında biyografi ciddi bir gelişme göstermişti. Âlî, Osmanlı biyografi geleneğinde kendinden önce ortaya konmuş örneklerin başarılı taraflarını ikmal ederek adeta Latîfî, Âşık Çelebi ve Taşköprîzâde'nin müspet taraflarından yararlanarak bu alanda da başarılı bir tablo ortaya koymuştur.

Başka eserlerinde de görüldüğü gibi yazarın *Künhü'l-Ahbâr*'da dikkat çekmek istediği en önemli husus, aslında ulaştığı coğrafi sınırlar açısından en görkemli dönemini yaşayan Osmanlı Devleti'nin, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren bir çözülüşe doğru gidişine dikkat çekme çabasıdır. Âlî, eserleriyle başta padişah olmak üzere Osmanlı idareci ve aydın kesimini bilgilendirip uyarmaya, Fâtih Sultan Mehmed'den Kanunî Sultan Süleyman'a kadar olan dört büyük padişah döneminde yaşanan Osmanlılık ideallerinin bozulmaya başladığını, yeni tedbirlerle tekrar eski konumun kazanılması gerektiğini ilgililere duyurmaya çalışır. Daha sonra örnekleri artacak bu tür uyarıların ilk habercisi *Künhü'l-Ahbâr*'dır.

Eserin zaman içerisinde gördüğü ilgi, sayıları yüzlerle ifade edilen yazma nüshalarının mevcudiyetinden anlaşılmaktadır. Yazıldığı dönemden başlanarak *Künhü'l-Ahbâr*, Peçevî İbrâhim (ö.1649), Solakzâde Hemdemî (ö.1658), Mustafa Naîmâ (ö.1716), Hezarfen Hüseyin (ö.1691), Evliya Çelebi (1611-1682), Mü'minzâde Ahmed Hasîb (ö.1752), Mustafa Nûri Paşa (ö. 1890) gibi önemli Osmanlı tarihçileri tarafından kullanılmıştır. Kantemiroğlu ve Hammer gibi Batılı tarihçilerin de ilgi alanı içinde olmuştur.

Yakın dönemde de eser değişik çalışmalarda gündeme gelmiş ayrıca üzerinde aşağıda gösterilen çalışmalar yapılmıştır: *Künhü'l-Ahbâr*'ın ilk baskısı, İstanbul'da Takvimhâne-i Âmire'de bölüm tertibine uyulmaksızın beş cilt olarak yapılmıştır (1277-1285/1860-1868). Yaratılıştan İstanbul'un fethine kadar olan tarihi ele alan bu baskıda 500 varakı bulan dördüncü bölümün en önemli son kısmı ile diğer bazı bölümler eksiktir. *Künhü'l-Ahbâr*'ın dördüncü bölümünün mukaddimesinin bir baskısı Leiden nüshasından Jan Schmidt tarafından gerçekleştirilmiştir (İstanbul 1987). IV. rüknün başından Yavuz Sultan Selim'in saltanatının sonuna kadar olan bölüm, Ahmet Uğur, Ahmet Gül, Mustafa Çuhadar ve İ. Hakkı Çuhadar tarafından neşredilmiştir (1997). II. Selim (ö.1574), III. Murad (ö.1595) ve III. Mehmed (ö.1603) devirlerini Faris Çerçi neşretmiştir (2000). Ancak bu neşirler sınırlı sayıda nüshalara dayanmaktadır. M. Hüdai Şentürk, Fatih Sultan Mehmed devrinin tenkitli metnini yayımlamıştır (1997). Türk Tarih Kurumu, kendi kütüphanelerinde bulunan bir *Künhü'l-Ahbâr* nüshasının tıpkıbasımını gerçekleştirmiştir (2009). Eserin tezkire kısmı ise Mustafa İsen tarafından yayımlanmıştır (1994). Ahmet Uğur ve Ali Çavuşoğlu bu yayının indeksini hazırlamış (2014), Ali Çavuşoğlu hafifletilmiş çeviri yazılı metnini neşretmiştir (2019). Son olarak Suat Donuk eserin bütün nüshalarını elden geçirerek tamamını neşretmeye niyet etmiş ve ilk iki rüknü yayınlamıştır (2020)

Şairin biyografisi için bk. "Âlî/Çeşmî, Gelibolulu Mustafa". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ali-cesmi-gelibolulu-mustafa

Kaynakça

Aksoyak, İ. Hakkı (2009). "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Künhü'l-ahbâr'daki Şiir Eleştirmenliği". *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştır-maları: Cem Dilçin Armağanı,* 33 (1): 33-48.

Aksoyak, İ. Hakkı (2005). "Gelibolulu Mustafa Âlî ve Bâkî'nin Münasebetleri (Künhü'l-ahbâr ve Divanlarına Göre)". *Osmanlı Araştırmaları,* 25: 69-82.

Akün, Ömer Faruk. "Âlî Mustafa Efendi (Edebî Yönü)". *İslam Ansiklopedisi*. C. II. İstanbul: TDV Yay., 416-421.

Çavuşoğlu, Ali (2019). *Künhü'l-Ahbâr, Gelibolulu Mustafa Âlî*. Ankara: TTK Yay.

Çerçi, Faris (2000). *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay.

Donuk, Suat (2018). "Fazla Sayıda Yazma Nüshası Bulunan Hacimli Bir Eserin Nüsha Ailesinin ve Tenkitli Metninin Kurulması Hakkında Değerlendirmeler: Künhü'l-Ahbâr Örneği". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 21: 115-146.

Donuk, Suat (2019). "Künhü'l-Ahbâr Mukaddimesinde Gelibolulu Âlî'nin Yaşadığı Döneme Yönelik Eleştirileri". *Asead 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu = Ejser 5th International Symposium on Social Sciences 27-29 Nisan/April 2019 Kemer –Antalya Bildiriler Kitabı*. Ankara: Astana Yay., 256-262.

Donuk, Suat (2020). *Künhü'l-Ahbâr, I. Ve II Rükn*. İstanbul.

Fleischer, C. H. (1986). *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire. The Historian Mustafa Âli (1541-1600)*. Princeton.

Hüseyin Nihal Atsız (1968). *Âlî Bibliyografyası*. İstanbul.

İsen, Mustafa (Haz.) (1994). *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: AKM Yay.

İsen, Mustafa (1984). "Künhü'l-ahbâr'ın Şairlerle İlgili Kısımlarının Kaynakları". *EÜ Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi,* 3: 87-120.

İsen, Mustafa (1983). "Edebiyat Tarihi Açısından Künhü'l-ahbâr'ın Önemi". *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Harun Tolasa Özel Sayısı),* 2: 49-57.

Kütükoğlu, Bekir. "Âlî Mustafa Efendi". *İslam Ansiklopedisi*. C. II. İstanbul: TDV Yay., 414-416.

Özcan, Abdülkadir (2013). "II. Bayezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri". *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 2: 141-153.

Schmidt, J. (1992). *Pure Water for Thirsty Muslims: A Study of Muṣtafa ʿĀlî of Gallipoli's Künhü'l-AHbār*. Leiden.

Şentürk, M. Hüdai (2003). *Künhü'l-Ahbâr C. II Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*. Ankara: TTK Yay.

Tietze, A. (1973). "Mustafa Âlî of Gallipoli's Prose Style". *Ar.Ott.,* (V): 297-319.

Uğur, Ahmet ve Ali Çavuşoğlu (hzl.) (2014). *Gelibolulu Mustafa Âlî, Künhü'l-Ahbâr Dördüncü Rükn Osmanlı Tarihi.* C. II. Ankara: TTK Yay.

Uğur, A., A. Gül, M. Çuhadar, İ. H. Çuhadar (hzl.) (1997). *Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbâr Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay.

Madde Yazım Bilgileri

Yazar: Prof. Dr. Mustafa İSEN

Yayın Tarihi: 25.03.2021

Güncelleme Tarihi:

Eserden Örnekler

Faṣl fî Aḥvâli'l-Hıtây ve'l-Hoten ve Ḳavânîn-i Mülūkihim ve Fîedyânihim ve 'Aḳâ'idihim ve Sülūkihim

Hafî olmaya ki târîh-i ehl-i Hıtây sâ'ir tevârîh gibi degüldür. Meselâ anlar her devri altmış yıl tutup a'zam ve evsat ve aṣġar üç devr i'tibâr iderler. Ya'nî ki devr-i kebîr-i a'zamına "şâng ven" ve evsâtına "dong ven" ve aṣġarına "Hâ ven" dirler. Ve her üç devri yüz seksen yıl tutarlar. Ve ba'żı müverrihîn hisâb idüp sene isnâ ve sittîn ve tis'a mi'e-i hicrînüñ rebî'u'l-evveli yigirmi tokuzındaġı rūz-ı se-şenbe günini devr-i şâveng evveli buldılar. Ve zu'mlarınca edvâr-ı 'âlemüñ ibtidâsından devr-i şâvenge gelince sekiz biñ sekiz yüz altmış üç yıldur, didiler. Ve her ven, on biñ yıldan 'ibâretdür, Haberin virdiler. Ammâ ven nâḳıṣ toḳuz biñ yedi yüz kırk beş yıldur, diyü tahkîk iderler. Hattâ devr-i 'âlemi cemî'an üç yüz altmış beş biñ ven tutarlar. El-kıssa Hıtây vilâyetleri sâ'ir memâlike kıyâs olınmaz. Anda müşâhede olınan hâlât-ı ġarîbe ġayrı yirlerde bulınmaz. Fe-lâ-cerem vilâyet-i Mâverâ'ü'n-nehr pâdişâhı Sultân Uluġ Big Mîrzâ ki nesl-i emîr Timur-ı Gürgân'dan bir ehl-i fazîlet ü bülend-himmet ve sâhib-ma'rifet ü gâlib-meziyyet pâdişâh idi, Hıtây ve Hoten mülkinüñ 'acâ'ibini ve Çîn ü Mâçîn vilâyetlerinüñ garâ'ibini rūy-i zemîn seyyâhlarından işitdükçe ba'zı ahvâl-i mübâlagaya ḥaml itmegin murâd idindi ki fuzalâ-yı diyârdan birini Hıtây mülkine göndere. Tâ ki anlaruñ tahkîkı ile ol umûr-ı garîbenüñ ġavrına vâṣıl ola. Pes Monlâ 'Alî Ḳuşcı ki ol pâdişâh-ı 'âlî-câh huẓūrında mu'azzez ü mukarreb olan mevâlîden [idi], bu hidmeti anlara emr itdi. Müşârün ileyh dahı imtisâlen li'l-emr birkaç ehl-i dil refîklar isteyüp memleket-i Hıtây'a çekildi, gitdi. Varup vâsıl olduġı zamânda her nesnenüñ ki bi'l-mu'âyene veyâhūd bi-tarîki't-tevâtür gavrına yitdi, bilâziyâdetin ve lâ-noksânin cümlesini tahrîr ü tastîr itdi. Ve ba'de husūli'l-merâm Mâverâ'ü'n-nehr pây-tahtına gelüp ol risâlenüñ nâmını Hıtây-nâme ḳodı. Ve sâbıku'z-zikr Uluġ Big Mîrzâ'nuñ 'izz-i huzūrına 'arza ḳıldı. Ba'de zamânin bir kâmil-i nükte-dân ki pây-taht-ı Rūm'a geldi, Mıṣr-ı Ḳâhire fâtiḥi Sultân Selîm Hân bin Bâyezîd Hân ol zamânda pâdişâh-ı 'âlemiyân ve şâhenşâh-ı Rūmiyân ve mültefit-i erbâb-ı 'irfân olmaġın ol risâleyi cenâb-ı müstetâblarına itḥâf eyledi. hattâ niçe in'âm u ihsânlarına mukârin olup muhassılu'l-merâm kılındı (Donuk 2020: 662).